

કુંકણા બોલીના લોકગીતોમાં પ્રયુક્ત નામકરણો

પ્રસ્તાવના

બાળકના જન્મ પછી નામકરણ માટે મા-બાપ ન જાણે કેટલા પ્રયત્નો કરતાં હોય છે. નામ રાખવા અને બદલવા માટે કેવા કેવા પ્રયત્નો થતા હોય છે. નામ બનાવવા અને નામને બગાડવા માટે પણ લોકો શું ન કરતા હોય? તેમ છતાં પણ કહેવામાં આવે છે કે નામમાં શું રાખ્યું છે? શેક્સપિયરે પણ લખી નાખ્યું કે “What's in a name? that which we call a rose By any other name would smell as sweet.”¹ આમ નામ અને તેની પસંદગીના મહત્વની બાબતે સામાન્ય રીતે લોકોનો મત એવો જ દેખાય કે નામમાં શું રાખ્યું છે?

‘તુલસીદાસે પણ કહ્યું છે કે “देखहिं रूप नाम आधीना। रूप ग्यान नहीं नाम बिहीना।। रूप बिसेष नाम बिनु जानें। करतल गत न परहिं पहिचानें।।”² તો હિંદીના વિદ્વાન ડૉ.હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીના મતે-“नाम में क्या रखा है- हवाट्स देयर इन ए नेम ! नाम की जरूरत ही हो तो सौ दिए जा सकते हैं। ...पर मन नहीं मानता। नाम इसलिए बड़ा नहीं है कि वह नाम है। वह इसलिए बड़ा होता है कि उसे सामाजिक स्वीकृति मिली होती है। रूप व्यक्ति सत्य है, नाम समाज-सत्य है। नाम उस पद को कहते हैं कि, जिस पर समाज की मुहर लगी होती है, आधुनिक शिक्षित लोग उसे ‘सोशल सैक्शन’ कहा करते हैं।” अर्थात् “नामમાં શુ રાખ્યું છે? નામ રાખવાં જ હોય તો સો રાખી શકાય.નામ એટલા માટે મહત્વપૂર્ણ છે કે તે નામ છે. તે એટલા માટે મોટું હોય છે કે તેને સામાજિક સ્વીકૃતિ મળેલી હોય છે. રૂપ વ્યક્તિ-સત્ય છે, નામ સમાજ-સત્ય. નામ તે પદને કહેવામાં આવે છે, જેનાં પર સમાજનો સિક્કો લાગેલો હોય.”³

ભારતીય સમાજમાં જ્યાં જાતિથી વ્યક્તિની ઓળખ નિશ્ચિત થતી હોય, ત્યાં સામાન્ય રીતે અમીર અને સવર્ણ લોકોના નામ સાર્થક, સુંદર, સુરુચિપૂર્ણ અને પ્રભાવશાળી હોય છે જ્યારે ગરીબ અને નીચી જાતિના લોકોના નામો તેમની હીનતાની ઓળખ આપનારાં હોય છે. આમ સામાન્ય લોકો દ્વારા સુંદર, પ્રભાવશાળી નામો રાખવાં ઉચ્ચવર્ણના લોકો માટે હાંસીને પાત્ર થતા આવ્યાની કહેવતો કે લોકોક્તિઓથી આપણે અજાણ નથી.

કુંકણા બોલીના લોકગીતોમાં ભગવાન શ્રીરામના પ્રભાવથી 'રામુ' સંજ્ઞાનો પ્રયોગ ધરમપુર-કપરાડાના આદિવાસીઓમાં જોવા મળે છે. આ સંજ્ઞાનો દશરથ પુત્ર કે ભગવાન માટે પ્રયોગ ખૂબ જ અલ્પ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જેમકે નીચેનાં ગીતોમાં કહેવાયું છે-

1. રામ લક્ષ્મીમન દોઘો ભાવલી, શિકારીલા ગેલ બાઈ વ (2)

શિકારીલા નાહીં બાઈ, હાંગુળાલા ગેલ વ બાઈ વ (2)

(રામ-લક્ષ્મણ બંને ભાઈ શિકાર કરવા ગયા છે. શિકાર કરવા નહીં પણ સ્નાન કરવા ગયા છે.)

2. રામુ વ જડ જડ ચાલ અ...

સીતા વ રડકડ ખેળ અ...

સીતા વ માઈરાને વાટ અ....

બીજુરી બના બાઈ વાટ અ...

(રામ જલ્દી જલ્દી ચાલે છે. સીતા રડતાં રડતાં રમે છે. સીતા પિયરની વાટે. બીજુરીના વનની વાટે રે બેન.)

પરંતુ મોટેભાગે તો 'રામ' સંજ્ઞાનો પ્રયોગ સામાન્ય અર્થમાં જ થયો છે. જેમકે-

1. રામુકા ગવળેયે ધવળે ગાઈ...

ગાઈ, બાઈ ધવળે ગાઈ...ગાઈ...ગાઈ...વ (2)

(રામુ ગોવાળિયાની ધોળી ગાયો. ગાય ધોળી બેન, ગાય ધોળી છે.)

2. ઉમરા ચે કોરે રામુ ટાંકવ કાઢવ કાઢે (2)

રામુ ટાંકા કાઢ મોરા પાનીવ પેતી (2)

(ઉંબરાની મેરે રામુ ખોદીને કાઢવ કાઢીને નાંખે, રામુ કાઢીને નાંખે, લોકો પાણી પીશે.)

તો કેટલાંક ગીતોમાં ટેકના રૂપે રે રામા શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. જેમકે-

ગંભીરા ચે ઘરી પાહુના સંતા ચા ભોજન ખાયેલ

તીળભર અન્ન નાંહી રે રામા હરી..

(ગંભીર ના ઘરે સંત આવ્યા, હે રામ, ગંભીર ના ઘરે ભોજન માટે તલ જેટલુંય અનાજ નથી.)

લક્ષ્મણ ના નામનો ઉલ્લેખ પણ કેટલાંક ગીતોમાં જોવા મળે છે જેમકે-

1. સીતા ગેલીવ વરલે તર એકામાં દૂરાં,

હાકા મારવ લસમન એ માઝા બાપાલા.

હાકા મારવ લસમન એ માઝે માયલા.

2. રામ લક્ષ્મીમન દોઘો ભાવલી, શિકારીલા ગેલ બાઈ વ (2)
શિકારીલા નાહીં બાઈ, હાંગુળાલા ગેલ વ બાઈ વ (2)
હાંગુળીલા ગેલ તઠ, સેંદરા સે રઘાબાઈ વ (2)
હાંગુળીલા ગેલા તઠ, દૂધા સે હાંગુળે બાઈ વ (2)
હાંગુળીલા નાહીં બાઈ, કુનબે ચા લગ્ના જાલા,
લગીનામાં ગેલ બાઈ વ (2)

(રામ-લક્ષ્મણ બંને ભાઈ શિકાર કરવા ગયા છે. શિકાર કરવા નહીં પણ સ્નાન કરવા ગયા છે. સ્નાન કરવા ગયા ત્યાં સિંદુરનું તિલક જોયું. સ્નાન કરવા ગયા ત્યાં દૂધથી ન્હાવાનું મળ્યું. સ્નાન કરીને કુંકણાના લગ્નમાં ગયા.)

તો બીજી બાજુ દીકરીઓના નામ માટે આદિવાસીઓની પહેલી પસંદગી 'સીતા' સંજ્ઞાની રહી છે. આ ગીતોમાં સીતા શબ્દનો પ્રયોગ રામની પત્ની સીતા કે સીતા માતાના સંદર્ભમાં ખૂબ જ ઓછા પ્રમાણમાં પ્રયુક્ત થયો છે. જેમકે-

1. સીતા એકલી (2) સુને વનેલા (2)
(સૂનાં જંગલમાં સીતા એકલી.)
2. વનાંથલા વન દાદા, નાંઈ દેખલી સીતા બાઈ...(2)
સીતા ત દેખલી પન,
રૂઈ ચેં કુલાલ લગુન ઝાલી બાઈ...
લગુન ઝાલી વ... (2)

(સીતા-હરણની ઘટના બાદ રામ જ્યારે સીતાને શોધે છે અને વનદાદા (માળી) ને પૂછે છે- હે વનદાદા, તમે મારી સીતાને જોઈ છે? માળી કહે છે- સીતાને તો મેં જોઈ પણ આંકડો ખીલી ઊઠ્યો છે અર્થાત્ વસંત ઋતુ આવી ગઈ છે.)

2. બારીકું પાની વ પડીલ, બારીકું પાની વ (2)
સીતાના મીરવે ભીંજવલા, સીતાના મીરવે વ
બારીકું પાની વ પડીલ, બારીકું પાની વ (2)
સીતાની ચોળી ભીંજવલી, સીતાની ચોળી વ (2)

(ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસે છે. સીતામાતાની સાડી ભીંજાય છે. સૂર્યના તાપથી સીતામાતાની સાડી સુકાય છે. ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસે છે. સીતામાતાની સાડી ભીંજાય છે. સૂર્યના તાપથી સીતામાતાની ચોળી સુકાય છે.)

કુંકણા બોલીના લોકગીતોમાં 'સીતા' નામનો પ્રયોગ દીકરીઓ માટે વિશેષ રૂપે જોવા મળે છે. પરંતુ ત્યાં આ સંજ્ઞા સીતા બાઈ કે સીતાય બાઈર તરીકે પ્રયોજાતી છે-

1. ડોંગર ફોડુને રસ્તા દિલા
બાગ લાવલા ગુલાબી ચા (2)
સીતા બાઈ ચે લગ્ના સાટી,
કોરે કાગદા ચે કેલે નોટી (2)

(ડુંગર તોડીને રસ્તો બનાવ્યો, તેની આજુ-બાજુ ગુલાબનો બગીચો બનાવ્યો. સીતા બેનના લગ્ન માટે કોરા કાગળની નોટો બનાવી.)

2. નીગલીં વ સીતાય બાઈર, બાઈ રવચે
પાતળા ચે ઘડે દેખીન તાહાવ નીંધીન,
બાઈવ, બાઈ રવચે...

(એક સ્ત્રી બીજીને કહે છે- બહાર નીકળ સીતા બેન, હે બેન, તને રંગી દીધી છે. ત્યારે સીતા કહે છે- કપડાંની ગડી જોઈશ ત્યારે જ નીકળીશ.)

3. સુરે ની ટાંકલે તાર વ...
સીતા કાય વલુની ગેલી વ (2)

(સૂરજે તારા ફેંક્યા, સીતાએ ઝીલી લીધા.)

4. હીંવાળુ પાંખેરુ બાઈ, અવની પડીલ બાઈ...
ભાતુ જ ફોલીલ બાઈ,
કોના ચે લગ્ના લ બાઈ,
સીતા ચે લગ્ના લ બાઈ.

(એક લીલા રંગનું પક્ષી ઊડી રહ્યું છે. જે શાલિધાન (એક પ્રકારનું ધાન્ય) ને ફોલીને ખાય રહ્યું છે. તે પક્ષી શાલિધાન કોના માટે ભેગું કરે છે તે પક્ષી સીતાના લગ્ન માટે ભેગું કરે છે.)

5. સીતા ગેલીવ વરલે તર એકામાં દૂરાં,
હાકા મારવ લસમન એ માઝા બાપાલા.
હાકા મારવ લસમન એ માઝી માયલા.
હાકા મારવ લસમન એ માઝે ભાવુલા.
હાકા મારવ લસમન એ માઝે કાકાલા.
હાકા મારવ લસમન એ માઝી કાકીન.

(સીતા દૂર એકાંતમાં ભૂલી પડી છે, બોલાવી રહી છે તે લક્ષ્મણ મારા પિતાને, મારી માતાને, મારા ભાઈને, કાકાને, મારી કાકીને.)

આ જ ગીત પાઠાંતરમાં આ પ્રમાણે છે-

- અ. સીતા ગેલીવ વરલે તળ ખેતી દૂરમાં દૂર (2)
 હાકા મારવ લક્ષ્મીમન એ માજે બાપાલ (2)
 હાકા મારવ લક્ષ્મીમન એ માજી માયલ (2)
 હાકા મારવ લક્ષ્મીમન એ માજે વાડબાલ (2)
 હાકા મારવ લક્ષ્મીમન એ માજી વડાઈલ (2)

(સીતા ખેતરે જવા નીકળી પણ ખેતર તો બહુ દૂર છે. લક્ષ્મણ, બૂમ મારી પિતાને બોલાવે છે. લક્ષ્મણ, બૂમ મારી માતાને બોલાવે છે.)

- બ. સીતા ગેલીવ વરલે વડખંભા દુર ચા દુર
 હાંકા મારલે લક્ષ્મીમન વ માજે બાપાલ (2)
 હાંકા મારલે લક્ષ્મીમન વ માજે માયલ (2)
 હાંકા મારલે લક્ષ્મીમન વ માજે ભાવુલ (2)

(સીતા પરણીને વડખંભા (ગામે) જાય છે ત્યારે મા-બાપ, ભાઈ વગેરે રુદન કરે છે મારી પુત્રી-બેન ને કેટલે દૂર આપી-પરણાવી દીધી)

સીતા સિવાય શનિ, સયને, સંગીતા, મેના વગેરે સંજ્ઞાઓનો પ્રયોગ પણ આ લોકગીતોમાં થયો છે. જેમકે-

1. ઊઠ વ શને, કોંબડા બોલીલ,
 ઊઠ વ શને...

(મા દીકરીને પુકારી કહે છે- શનિ, હવે ઊઠ, ફૂકડો બોલ્યો છે.)

2. સયને હોળી બાઈ ગુલાલ ટાંકત જાય વ...(2)
 ગુલાલા ચે પોરી માઝે પાટલે ઝલે લાલ વ.. (2)

(સયને (નામની સ્ત્રી) હોળી વખતે ગુલાલ નાંખતી જાય છે. ગુલાલ નાંખવાથી મારી પાટલી લાલ થઈ ગઈ છે.)

3. જાયજી ચે ફૂલાં (2)
 સાથી વટ ગેલે ગેલે આમીં મોગરા ચે...
 અસા વિજયજી ભાઉ માઝા,
 ગાય લીજો રે લીજો રે ડોંગરેલ,
 અસી સંગીતાજી બઈન માઝી (2)

(જાસુદ અને મોગરાના ફૂલ લઈ બધા સાથે આવો. આવા છે મારા વિજય ભાઈ, ગાયોને ચરાવવા પહાડ ઉપર લઈ જશો. એવી છે મારી સંગીતા બેન, જે આરતી કરી રહી છે, આંગણમાં દિપક પ્રગટાવી રહી છે.)

4. સાલુ બાઈની ઈનેલી દોરી, ટાકેલી દોરી..

(મેના જેવી સુંદર કન્યાની માતાએ દોરો વણ્યો.)

આમ 'રામ' (રામુ) અને સીતા શબ્દોના પ્રયોગ લોકગીતમાં થયા છે પરંતુ 'રાધા-કૃષ્ણ' સંજ્ઞાનો પ્રયોગ થયો હોય તેવું એક માત્ર લોકગીત મને મળ્યું છે. જે લગ્ન-પ્રસંગના પ્રારંભે મંગલાચરણ તરીકે ગવાય છે. જેમાં કૃષ્ણ માટે 'હરિ' સંજ્ઞાનો પ્રયોગ થયો છે-

હરિ મુરલીવાલે રાઘે બોલાવી તે તુલ...
 બોલવી તે તુઝ લ કી રાઘે બોલવી તે તુઝ લ..
 હરિ ચી નેલ્હી કાઠી દેવાચી નેલ્હી કમળ કાઠી..
 હરિ લ નેલ્હા માડી વરતી દેવાલ
 નેલ્હા માડી વરતી..
 હરિ લ દેલ્હાં દહીં ભાત દેવાલ
 દેલ્હાં દહીં ભાત..
 હરિ તો જેવલાં દહીં ભાત દેવ તો
 જેવલાં દહીં ભાત..
 સુરસ્તી આલી નેતરાં સી માઝે સેજે ચે
 નારી કદી હોસી મોઠી..
 માઝે ચેંગચ ભરતાલ માલ ઉસીર નાંચ લાગ...

(મુરલીધારી ભગવાન તને બોલાવે છે રાધા, બોલાવે છે રાધા, બોલાવે છે રાધા. હરિની લઈ ગયા કમળ લાકડી, ભગવાનની લઈ ગયા કમળ લાકડી. હરિને લઈ ગયા પાલખીમાં, ભગવાનને લઈ ગયા પાલખીમાં. હરિને આપ્યું દહીં-ભાત, ભગવાનને આપ્યું દહીં ભાત. હરિએ જમી લીધું દહીં-ભાત, ભગવાને જમી લીધું દહીં-ભાત. સ્વસ્થતા

આવી આંખો સામે, નમણી છોકરી ક્યારે થશે મોટી. મારું અંગ ભરી દે, મને લોક મેંણાં લાગે નહીં (લોક મેંણાંની પરવા નથી).

આ ગીત એ સૂચવે છે કે અહીંના આદિવાસીઓ દ્વારા પ્રયુક્ત 'હરિ' શબ્દ કૃષ્ણનો સૂચક છે. જેનો પ્રયોગ પુરૂષોના નામ માટે પ્રચલિત છે.

આમ, રાધા-કૃષ્ણ સંજ્ઞાઓનો પ્રયોગ લોકગીતોમાં નહીંવત્ હોવા છતાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે દીકરીના નામકરણ માટે 'રાધા' અને દીકરાઓ માટે 'કિશન' સંજ્ઞાનો પ્રયોગ અહીંના આદિવાસીઓમાં ખૂબ જ પ્રચલિત છે. તો ચોર માટે તિરસ્કારયુક્ત સંજ્ઞા 'ચીમન' નો પ્રયોગ જોવા મળે છે-

આલા ગંભીરે ડોંગર ડોંગરગ (2)

ડોંગર ધસુન પડલા પડલા ગ (2)

તેહેથુન નિઘલા ચીમને ચીમને ગ (2)

ચીમને પગુન લાગલા લાગલા ગ (2)

ગેલો મુંબઈ શાહરાલ શાહરાલ ગ (2)

(ગંભીરે નામનો પર્વત હતો. તે ધસી પડ્યો. તેમાંથી નીકળ્યો ચીમનો ચોર. ચીમન ભાગવા લાગ્યો. પહોંચી ગયો મુંબઈ.)

તો ખેતરના નામ માટે 'બાબર' શબ્દનો પ્રયોગ જોવા મળે છે-

પાની વાળલા વ મુંબઈ સાહરા લ (2)

ભીલ બાંધેલ વ બાબરે વાડી લ (2)

(બાબર (ખેતરનું નામ) માં પાળ બાંધવામાં આવી છે. (તેનું) પાણી મુંબઈ શહેર તરફ વાળવામાં આવ્યું છે.)

નિષ્કર્ષ - સંક્ષેપમાં કહી શકાય કે આદિવાસી સમાજમાં નામકરણ વિધિ બહુ સરળ હતી. ધરમપુરના કુંકણા આદિવાસીઓ પર રામાયણ તથા મહાભારતનો ગજબનો પ્રભાવ છે. જેનાં કારણે આ આદિવાસીઓએ પોતાના સંતાનોના નામો જ્યોતિષશાસ્ત્રના આધારે નહીં પરંતુ રામાયણ કે મહાભારતના પ્રસિદ્ધ પાત્રોના નામ પરથી રાખ્યાં છે. આ ઉપરાંત પક્ષીઓ જેવા કે મેનાના નામ પરથી. આ ઉપરાંત જ્યોતિષશાસ્ત્રની જાણકારીના અભાવ તથા અજ્ઞાનતાને કારણે પણ નામકરણની વિશિષ્ટ પરંપરાઓ આ વિસ્તારમાં જોવા મળે છે. જેમકે સોમ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શનિ, રવિવારે જો દીકરાનો જન્મ થાય તો તેના નામ અનુક્રમે સોમલો, મંગળ, બુધિયો, શુક્રર, છનિયો કે રવિયો રાખવામાં આવતા. જો આ દિવસે દીકરી નો જન્મ થાય તો સોમલી, બુધી, છનિ વગેરે નામો રાખવામાં

આવતાં. જો બાળક જન્મ પછી સતત રડતું રહે તો જો દીકરો હોય તો રડિયો કે રડકો અને દીકરી હોય તો રડકી, જો બાળક ખૂબ ખાઉધરું હોય તો ભીમલો વગેરે નામ રાખવામાં આવતાં. આમ દિવસના નામો કે બાળકોની જન્મજાત સાહજિક ક્રિયા કે તેમના શરીરના વર્ણને આધારે નામકરણ કરવામાં આવતાં. તો કેટલાક આદિવાસી જેઓ રામ કે કૃષ્ણની કથા તેમજ પુરાણોની કથાથી પરિચિત હતા તેઓ પોતાના સંતાનોના નામો એ કથાના પાત્રોના નામોના આધારે રાખતા હતા. જેનો પ્રભાવ લોકગીતોમાં પણ જોઈ શકાય છે. ચોર માટે તિરસ્કાર યુક્ત નામ 'ચીમન' પ્રસિદ્ધ છે જ. જો કે આ પ્રકારના નામો જૂજ પ્રમાણમાં લોકગીતોમાં જોવા છે. આધુનિક સમયના મા-બાપો તો પોતાના સંતાનો નામો એકદમ લેટેસ્ટ ઢબે રાખતા થયા છે.

સંદર્ભ-સંકેત

¹ Romeo and Juliet, by William Shakespeare. Volume-3 Book-9, page no.38, Peht <http://learningstorm.org/wp-content/uploads/2016/02/RMEOJLET-1.pdf>

² બાલકાંડ-11 20 11 2, રામચરિતમાનસ-તુલસીદાસ

³ કુટજ-આચાર્ય હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી, પૃ.08

ડૉ.ઉત્તમ પટેલ

અધ્યક્ષ

હિંદી વિભાગ

શ્રી વનરાજ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ

ધરમપુર

જિ.વલસાડ

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat